

УДК 330.3:331.1

Ю.Б. РОСЕЦЬКА, кандидат економічних наук, доцент
Одеського національного економічного університету

РОЛЬ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ В МОДЕРНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ

У статті розглянуто взаємозв'язок модернізації та розвитку людського капіталу. Дано визначення людського капіталу у широкому та вузькому сенсі. Показано, яким чином розвиток людського капіталу сприятиме модернізації економіки.

Ключові слова: модернізація, людський капітал, трудові ресурси, робоча сила, знання, інновації.

З переходом України до ринкових відносин очевидним став факт відставання нашої держави від провідних країн світу як у соціально-економічному, так і у технологічному розвитку. У зв'язку з цим постало закономірне питання «як скоротити або хоча б не збільшити таке відставання?».

Безсумнівною відповіддю на це питання є необхідність модернізації. Однак модернізації чого? Адже модернізація може бути економічною, технологічною, науковою, соціальною, культурною тощо. Виникає питання «з чого почати?». Що має бути модернізовано у першу чергу та стати каталізатором подальшої модернізації?

На необхідності модернізації у пострадянських країнах у своїх працях наголошують такі вчені, як: С.Ю. Глазьев, Є.Ш. Гонтмахер, В.Л. Макаров, Д.Р. Белоусов, Р.С. Гринберг, Є.Т. Гурвич, В.М. Полтерович, А.Д. Некіпелов, В.С. Автономов, А.Я. Рубінштейн. Основний наголос у їх роботах робиться на проблемах реформування інститутів, економічної політики, національної інноваційної системи, модернізації галузей та підприємств, модернізації фінансового ринку, соціокультурних передумов модернізації.

Окрім того, міністерства та відомства пострадянських країн розробляють численні програми соціально-економічного розвитку економіки, модернізації її галузей. Захищається велика кількість дисер-

тацій, присвячених актуальним проблемам економічного розвитку. Про модернізацію та економічний розвиток мова йде на усіх рівнях, однак жодних кардинальних змін не відбувається і країни не зрушують з місця.

Можливо, проблема полягає в тому, що люди, які приймають рішення, орієнтовані на коротку перспективу, а вчені – на тривалу. Більш того, у влади, підприємницької еліти та наукової спільноти виникає конфлікт інтересів. І тягнуть ці три спільноти країну у різних напрямках. Спостерігається парадокс – кожний окремо за модернізацію, усі разом – проти [1].

Слід зазначити, що у перехідних економіках можливості проводити велику кількість реформ обмежені, тому необхідно обирати найбільш дієві реформи та пріоритети. Для того, щоб визначитися з пріоритетами реформ, необхідно чітко поставити мету та прокласти маршрут до неї.

У першу чергу, необхідно чітко визначитися з термінологією і відповісти на питання «що таке модернізація економіки?» За визначенням Великого Енциклопедичного словника, модернізація означає зміну, вдосконалення, що відповідає сучасним умовам [2]. Виникає питання «який стан є сучасним?», тобто що брати за точку відліку та до чого прагнути?

Аналіз великої кількості робіт показує, що характерними рисами сучас-

них розвинутих країн є високоефективна економіка, технологічна модернізація, розвинута сфера інновацій, низька диференціація доходів, потужний середній клас, висока цінність громадянської свободи, соціально-правовий захист населення, розвинута система відтворення людського потенціалу.

Основним імперативом, що визначає розвиток сучасного суспільства, стає його гуманізація, тобто спрямованість на прогрес людини. Гуманізація економіки пов'язана з докорінними змінами характеру праці і типу працівника, його ролі у створенні та накопиченні багатства, прогресі суспільства [3, с. 5].

В економічній науці потягом багатьох десятиліть XIX та XX ст. у явній та неявній формах велася дискусія про порівняльну роль факторів виробництва – праці, капіталу та землі – у створенні суспільного багатства. Так, класичним уявленням з цього питання протистояла марксистська трактовка про визначальну роль праці як головного фактора багатства та єдиного джерела вартості. Відповідно до теорії К. Маркса, прогрес суспільства залежить, перш за все, від взаємодії продуктивних сил та виробничих відносин. Причому найбільш активним елементом, що призводить до розвитку, є продуктивні сили. Саме вони, досягнувши певного рівня розвитку, змінюють виробничі відносини. Основною продуктивною силою суспільства, що приводить у дію машини та механізми, а також змінює їх, є людина. Відповідно, уся еволюція економічного розвитку спирається на еволюцію людини.

Однак тут виникає нове питання «про яку людину йде мова і хто така людина в економіці?». У марксистській інтерпретації елементом продуктивних сил є робоча сила як здатність людини до праці, або сукупність фізичних та інтелектуальних властивостей, які людина застосовує у процесі праці. Окрім того, у Маркса є інша людина – капіталіст, що володіє засобами виробництва. Саме від взаємодії між двома класами, за Марксом, залежить економічний розвиток.

Сучасний світ набагато складніший – тут, окрім капіталістів та найма-

них працівників, функціонують інститути держави, приватних корпорацій, монополій, профспілок, асоціацій. Поступово долається обмеженість, властива класичній приватній власності, шляхом впровадження форм корпоративної власності, за умов якої стирається межа у науковому сенсі між власниками засобів виробництва і найманими працівниками. Так, усе частіше самі працівники підприємства є його акціонерами і власниками, а керівники – менеджери найбільших фірм і корпорацій – дійсними розпорядниками промислового капіталу. Тобто зникає традиційний класовий поділ суспільства на власників засобів виробництва (капіталістів) і пролетаріат, й тим самим відбувається не лише збільшення обсягів виробництва, але й ускладнення його внутрішньої структури.

Співробітництво між найманою працею і капіталом отримує різноманітні форми прояву: участь персоналу у прибутках, в управлінні, перетворення колективного договору на договір власників ресурсів (землі, засобів виробництва, інформації). Розвиваються різноманітні форми суспільного контролю над виробництвом, створюються механізми, що сприяють доланню відчуження безпосередніх виробників від засобів виробництва як на мікро-, так і на макрорівнях економічного життя. Практика індустріально розвинутих країн показує еволюцію суспільного виробництва у бік його соціалізації та гуманізації.

Виникає питання «якщо люди є джерелом економічного прогресу, то на яку категорію людей необхідно впливати?».

Для того, щоб відповісти на ці запитання, сучасна наука широко використовує поняття людського капіталу. Однак тут виникають нові питання: «що таке людський капітал?» і «яку роль він відіграє у модернізації?». Саме на ці питання ми спробуємо відповісти у нашій статті.

У науковій літературі поняття людського капіталу з'явилося в публікаціях другої половини XX ст. у працях американських вчених-економістів Теодора Шульца [4] і Гері Беккера [5]. Вне-

сок у розвиток сучасної теорії людського капіталу зробили такі вчені, як Е. Денісон, Р. Солоу, Дж. Кендрик, С. Кузнець, С. Фабрикант, І. Фішер, Р. Лукас, а також інші економісти, соціологи та історики.

Поняття людського капіталу є природним розвитком і узагальненням понять людського фактора і людського ресурсу, однак є більш складною і широкою економічною категорією [6]. Економічна категорія «людський капітал» формувалася поступово і на першому етапі обмежувалася лише знаннями і здатністю людини до праці. Причому тривалий час вважалося, що інвестиції у виховання та освіту є невиробничими та витратними. Однак у другій половині ХХ ст. ставлення до людського капіталу і освіти кардинально змінилося [7].

Так, С. Фішер [8] дає таке визначення: «людський капітал є мірою втіленої в людині здатності приносити дохід. Людський капітал включає природжені здібності і таланти, а також освіту і отриману кваліфікацію».

Американський економіст Е. Денісон запропонував класифікацію факторів економічного зростання [9]. З 23 обраних ним факторів 4 належать до праці, 4 – до капіталу, 1 – до землі, 14 – характеризують внесок НТП. На думку Денісона, економічне зростання визначається не стільки кількістю витрачених факторів виробництва, скільки їх якістю і зростанням цієї якості. На перше місце Денісон поставив якість робочої сили. З аналізу економічного зростання США у 1929–1982 рр. Денісон зробив висновок, що визначальним фактором зростання продуктивності праці є освіта [10].

Т. Шульц зробив значний внесок у становлення теорії людського капіталу, у прийняття її науковою спільнотою та популяризацію. Основними результатами інвестицій у людину Шульц вважав накопичення здатності людей до праці, їх ефективну творчу діяльність у суспільстві, підтримання здоров'я тощо. Він вважав, що людський капітал має необхідні ознаки виробничого капіталу, здатен накопичуватися і відтворюватися [4].

Г. Беккер першим запровадив поняття людського капіталу на макрорівні. Людський капітал підприємства він визначив як сукупність навичок, знань і умінь людини. Як інвестиції в них Беккер ураховував в основному витрати на освіту і навчання. У межах теорії людського капіталу він дослідив структуру розподілу особистих доходів, їх вікову динаміку, нерівність в оплаті праці чоловіків та жінок. На значному статистичному матеріалі він довів, що освіта є фундаментом зростання доходів як найманих робітників, роботодавців, так і держави в цілому. Політики, фінансисти і підприємці стали розглядати інвестиції в освіту як перспективні капіталовкладення, що приносять дохід [5].

Окрім категорії «людський капітал», в економічній науці широко використовуються терміни «людський потенціал» і «трудові ресурси». Чим відрізняється людський капітал від людського потенціалу? Індекс людського потенціалу країни або регіону розраховується за трьома показниками: ВВП, тривалість життя і грамотність населення. Тобто це – більш вузьке поняття, ніж людський капітал. Останній включає до себе поняття людського потенціалу як власну укрупнену складову.

Чим відрізняється людський капітал від трудових ресурсів? Трудові ресурси – це безпосередньо люди, освічені і неосвічені, що здійснюють кваліфіковану і некваліфіковану працю. Отже, людський капітал – поняття більш широке і включає, окрім трудових ресурсів, накопичені інвестиції (з урахуванням амортизації) в освіту, науку, здоров'я, безпеку, якість життя, в інструментарій інтелектуальної праці і в середовище, що забезпечує ефективне функціонування людського капіталу.

Проведений вище аналіз дозволяє дати визначення людського капіталу у широкому та вузькому сенсі.

Людський капітал у широкому сенсі – це інтенсивний виробничий фактор економічного розвитку, розвитку суспільства та сім'ї, що містить у собі освічену частину трудових ресурсів, знання, інструментарій інтелектуальної та управ-

лінської праці, місце існування і трудової діяльності, що забезпечує ефективне і раціональне функціонування людського капіталу як виробничого фактора розвитку.

Людський капітал у вузькому сенсі – це інтелект, здоров'я, знання, якісні та продуктивна праця і якість життя.

Саме інвестиції в освіту і науку забезпечили у минулому випереджальний розвиток західної цивілізації – Європи та Північної Америки порівняно з Китаєм, Індією та іншими країнами. Західна цивілізація виграла глобальне історичне суперництво саме за рахунок більш стрімкого зростання людського капіталу, включаючи освіту, у середні віки. Наприкінці XVIII ст. Західна Європа випередила у півтора рази Китай та Індію за показниками ВВП на душу населення та грамотності населення. Остання обставина, помножена на економічну свободу, а потім і демократію, стала головним фактором економічних успіхів європейців, США та інших англосаксонських країн.

Сьогодні на основі теорії та практики людського капіталу формується та удосконалюється успішна парадигма розвитку США та провідних європейських країн. На основі теорії людського капіталу Швеція модернізувала власну економіку та повернула у 2000-х роках лідерські позиції у світовій економіці. Фінляндія за історично короткий проміжок часу змогла перейти від сировинної до інноваційної моделі розвитку економіки і створити власні конкурентоспроможні високі технології, не відмовившись від обробки свого найголовнішого природного багатства – лісу.

Тепер слід відповісти на питання про роль людського капіталу в модернізації економіки. Так, з одного боку, людський капітал є найголовнішим фактором формування та розвитку інноваційної економіки та економіки знань, що є ключовим моментом процесу модернізації. З іншого боку, інноваційний сектор економіки, креативна частина еліти суспільства є джерелами накопичення високоякісного людського капіталу, який і визначатиме напрям та темпи розвитку підприємств, регіонів, країн.

Таким чином, процеси розвитку людського капіталу та модернізація економіки становлять єдиний процес формування та розвитку інноваційного суспільства.

Аналіз процесів зміни технологічних укладів економіки та типів суспільств показує, що людський капітал, цикли його зростання та розвитку є головними факторами генерації інноваційних хвиль і циклічного розвитку світової економіки та суспільства [11].

Людський капітал формується за рахунок інвестицій у підвищення рівня і якості життя населення, в інтелектуальну діяльність, у тому числі: у виховання, освіту, здоров'я, знання, науку, підприємницьку здатність та клімат, в інформаційне забезпечення праці, у формування ефективної еліти, у безпеку громадян і бізнесу, в економічну свободу, а також у культуру, мистецтво та інші складові. Формується людський капітал і за рахунок припливу з інших країн, або убуває за рахунок відтоку, що, на жаль, спостерігається в Україні.

Тому для ефективного функціонування людського капіталу необхідно забезпечити конкурентоспроможну якість життя, включаючи безпеку, екологію та житлові умови, причому на рівні розвинутих країн світу. Інакше найкращі спеціалісти від'їздять туди, де їм комфортніше жити та безпечніше працювати.

Головні причини гальмування науково-технічної та інноваційної діяльності в Україні, на нашу думку, – низька якість людського капіталу та несприятливе середовище для інноваційної діяльності, зниження якості всіх складових людського капіталу – освіти, науки, еліти, спеціалістів, якості життя.

При низькому рівні та якості людського капіталу інвестиції у високотехнологічні галузі не дають віддачі. Порівняно швидкі успіхи фінів, ірландців, японців, китайців, корейців підтверджують висновок про те, що фундаментом для формування людського капіталу є висока культура основної маси населення цих країн.

У розвинутих країнах з кінця 1990-х рр. основну частку інвестицій

в людський капітал здійснює держава. Саме у цьому полягає її найголовніша функція щодо регулювання економіки.

Теорія людського капіталу базується на досягненнях інституційної, неокласичної, неокейнсіанської та інших економічних теорій. Її поява стала відповіддю економічної та суміжних наук на потреби реальної економіки та життя. Виникла проблема глибокого розуміння ролі людини та накопичених результатів її інтелектуальної діяльності у прискоренні темпів та якості зростання суспільства та економіки. Поштовхом до створення теорії людського капіталу стали статистичні дані зростання економік розвинутих країн світу, які перевищували розрахунки, що базуються на врахуванні класичних факторів зростання. Аналіз реальних процесів розвитку і зростання в сучасних умовах призвів до утвердження людського капіталу як основного продуктивного і соціального фактора розвитку сучасної економіки та суспільства.

Високий рівень та якість накопиченого людського капіталу необхідні для прискореного здійснення інституційних реформ, трансформації держави, технологічного оновлення виробництва, ринкових перетворень економіки.

У результаті саме високий рівень та якість людського капіталу країни забезпечать її вихід на стабільне зростання ВВП на душу населення та підвищення рівня і якості життя населення. Таким чином, людський капітал є найголовнішою детермінантою стабільного зростання економік країн, що розвиваються.

Тому будь-яка економічна реформа, на нашу думку, повинна розпочинатися не зі змін технології, а зі зміни ставлення людини до технології, що змінюється. Адже ми знаємо як часто всі надії щодо впровадження новітніх технологій розбиваються об стіну байдужості тих людей, які мають з цими технологіями працювати. Саме це ставить під питання ефективність модернізації.

В статтю розглянуто взаємозв'язок модернізації та розвитку людського капіталу. Дані визначення людського капіталу в широкому та вузькому сенсі. Показано, яким чином розвиток людського капіталу сприяє модернізації економіки.

Список використаної літератури

1. Полтерович В.М., Гурвич Е.Т., Гонтмахер Е.Ш. Выступление на годовой конференция НЭА «Образование, наука, модернизация» / Московская школа экономики МГУ им. М.В. Ломоносова. 20–22 декабря 2010 г.
2. Большой Энциклопедический словарь [Электронный ресурс]. – Режим доступа – <http://slovo.ru> – вільний. – Заголовок з екрану. – Мова рос.
3. Гуманистические ориентиры России / под ред. Л.И. Абалкина, А.В. Барышевой, Д.Е. Сорокина. – М.: Институт экономики РАН, 2002. – С. 391.
4. Shultz T. Human Capital in the International Encyclopedia of the Social Sciences / T. Shultz. – N.Y., 1968, vol. 6.
5. Becker, Gary S. Human Capital / Gary S. Becker. – N.Y.: Columbia University Press, 1964.
6. Корчагин Ю.А. Инвестиционная стратегия / Ю.А. Корчагин. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2006.
7. Корчагин Ю.А. Российский человеческий капитал: фактор развития или деградации? / Ю.А. Корчагин. – Воронеж: ЦИРЭ, 2005.
8. Фишер С. Экономическая теория / С. Фишер, Р. Дорнбуш, Р. Шмалензи. – М.: Юнити, 2002.
9. Нуреев Р.М. Экономика развития: модели становления рыночной экономики: учеб. пособие / Р.М. Нуреев. – М.: ИНФРА-М, 2001.
10. Денисон Э. Анализ экономического роста США с 1929 по 1969 (Accounting for United States Economic Growth, 1929–69; 1974) / Э. Денисон. – М., 1987. – 452 с.
11. Корчагин Ю.А. Эффективность национального человеческого капитала: методика измерения / Ю.А. Корчагин. – Воронеж: ЦИРЭ, 2011.

Ключевые слова: модернизация, человеческий капитал, трудовые ресурсы, рабочая сила, знания, инновации.

The connection between modernization and human capital development is considered in the article. Definitions of human capital in wide and narrow meaning are given. It is shown, how development of the human capital promotes economy modernization.

Key words: modernization, human capital, manpower, labor, knowledge, innovation.

Надійшло до редакції 7.02.2012.